

Journal of Universal History Studies

Moğol İmparatorluğu'nun Kadın Naibesi: Töregene Hatun¹

Female Regent of the Mongol Empire: Töregene Khatun

Submission Type: Research Article

Received-Accepted: 08.09.2021 / 28.10.2021

pp. 212-228

Journal of Universal History Studies (JUHIS) • 4(2) • December • 2021 •

Yaşar Söyüt

Karadeniz Technical University, Department of History, Trabzon, Turkey

Email: soyutyasar@gmail.com

Orcid Number: 0000-0002-7908-0255

Cite: Söyüt, Y. (2021). Moğol İmparatorluğu'nun Kadın Naibesi: Töregene Hatun . Journal of Universal History Studies , 4 (2) , 212-228 . DOI: 10.38000/juhis.992866

¹ This article is analyzed by two reviewers and it is screened for the resemblance rate by the editor/ Bu makale iki hakem tarafından incelenmiş ve editör tarafından benzerlik oranı taramasından geçirilmiştir.

* In this article, the principles of scientific research and publication ethics were followed/ Bu makalede bilimsel araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyulmuştur.

* This work is licensed under a [Creative Commons BY-NC-SA 2.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/2.0/) (Attribution-Non Commercial-Share Alike).

Öz

Hudu'nun (veyahut Qudu) hatunu olan Töregene, Hudu'dan sonra Ögedey'e hatun olmuştur. Ögedey'in diğer hatunlarından erkek çocuğunun olmaması, Töregene'yi baş hatun konumuna taşımıştır. Töregene Hatun oğlu Göyük'ü *kağan* yapmak istemiş ancak oğlunun yaşının küçük olması nedeniyle oğlu büyüyene kadar naiplik makamına oturmuştur. Uzun süre Fāṭeme'nin etkisinde kalan Töregene, naipliği süresinde birçok hata yapmıştır. Ancak oğlu Göyük'ü engelleyecek herkesi ortadan kaldırmıştır. Nihayetinde istediği olmuş ve oğlu Göyük'ü kağan seçirmiştir. Bu çalışma Töregene Hatun'un Ögedey'in hatunu olmasından vefatına kadarki durumunu ve faaliyetlerini incelemeyi amaçlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Töregene Hatun, Naip, Ögedey, Fateme.

Abstract

Töregene, the khatun of the Hudu (or Qudu), became a khatun to Ögedei after Hudu. The absence of a son from Ögedei's other khatuns made Töregene the first khatun. Töregene Khatun wanted to make her son Göyük a khan, but because of her son's young age, she sat his son at the regent position until he grew up. Töregene, who was under the influence of Fāṭeme for a long time, made many mistakes during her regency. However, he eliminated everybody who would have prevented his son, Göyük. Ultimately, he got what he wanted and had his son Göyük chosen a khan. This work aims to examine Töregene Khatun's status and activities from being Ögedei's khatun until his death.

Keywords: Töregene Khatun, Regent, Ögedei, Fateme.

Giriş

Asya'nın uçsuz bucaksız bozkırında, dönemine göre oldukça güçlü bir imparatorluk kurmayı başaran Moğollar, kadınlara büyük değer verirdi.² Kadınlara verilen bu değer, kadınların siyasi konumlarını da etkilemiştir. Hatta öyle ki bazı kadınlar devlet yönetiminde söz sahibi dahi olmuştur. Çalışmamızın konusu olan Töregene Hatun bu kadınlardan yalnızca birisidir. Töregene Hatun hakkında A. Broadbridge (2018; 2019), R. Amitai (2010), Şirin Beyânî (2018), I. de Rachewiltz (1981; 1999), Ch'i T'ang (1970), B. Spuler (2011) ve nisbeten René Grousset (2020) gibi şahsiyetler çalışmalar yapmıştır. Adı geçen kişiler haricinde Türkiye'de Neslihan Durak, *Hindistan Türk Tarihi Araştırmaları* dergisinde “Çingizli Hatunları II: Töregene Hatun” adıyla bir çalışma yayımlanmıştır. Bu çalışmanın haricinde Türkiye'de Töregene Hatun hakkında yapılan çalışmalar yok denecek kadar azdır ve bu çalışmalar eksiklikler içermektedir. Örneğin: Töregene Hatun'un 1240 senesinde yayımladığı tebliğ, Türkiye'de yayımlanan birçok çalışmada bulunmamaktadır. Bu çalışmada, mümkün olduğunca ana kaynaklardan yararlanarak Töregene Hatun'un, dönemindeki faaliyetlerini ve durumunu aydınlatmaya çalıştık. Özellikle *Manghol-un Niuça Tobça'an (Yüan- Ch'ao Pi-shi)*, *Abül Farac Tarihi*, Rashîd al-Dîn Fazlullah'ın *Câmiu't- Tevârih'i* (1971), *Wei T'ai-p'u Yün-lin chi* ve *Yüan-shih* (Rachewiltz (1999) vasıtasıyla), döneminden uzun seneler sonra Ebü'l Gazi tarafından kaleme alınmış Şecere-i Türki gibi kaynakların tenkiti neticesinde, hatalı bilgileri eleştirip güncel kaynaklara atıfta bulunarak fikrimizi desteklemeye çalıştık. Ancak bu çalışma kültürel bir çalışma olmaktan çok Töregene Hatun'un siyasi faaliyetleri ve durumunu konu edinen bir çalışmadır. Henüz Töregene Hatun'un naiplik dönemi hakkında kültürel bir çalışma yapılmamıştır. Bu kültürel çalışmanın yapılması umuduyula...

1. Mensubu Olduğu Kabile Hakkındaki Tartışmalar

Töregene'nin mensubu olduğu kabile, tarihçiler tarafından uzun seneler tartışılmıştır. Ebü'l Gazi Bahadır Han, A. Costantin d'Ohsson, Rashîd al-Dîn Fazlullah ve Tuncer Gülensoy gibi mühim şahsiyetler, eserlerinde Töregene'nin Merkit kabilesine mensup olduğunu savunmuştur (Bahadır Han, 2020, s. 107; d'Ohsson, 2008, s. 206; Rashîd al-Dîn, 1971, s. 18; Gülensoy ve Küçük, 2015, s. 482).³ Töregene, Merkit kabilesinin beyi Tohto'a- beki'nin oğlu Hudu'nun hatunudur. Rashîd al-Dîn Fazlullah, Ebü'l Gazi, d'Ohsson ve Şirîn Beyânî gibi şahsiyetler Töregene'nin, Oyratların reisi Da'ir Üsun'un eşi olduğunu ve eşi Töregene'yi Çinggis'e verdiğini yazmaktadırlar (Rashîd al-Dîn, 1971, s. 18; d'Ohsson, 2008, s. 206; Bahadır Han, 2020, s. 107; Yazıcı, 2018, s. 55; Beyânî, 2018, s. 127). Ancak Ch'i T'ang, *T'u-chi* ve *Yüan-shih*'e atf yaparak Töregene'nin, Tohto'a- beki'nin büyük oğlu Hudu (veyahut Qudu)'nun ikinci eşi olduğunu savunmuştur (Ch'i T'ang, 1970, s. 14-15; Roux, 2020, s. 302; Gülensoy ve Küçük, 2015, s. 482). Töregene'nin Da'ir Üsun'un eşi olduğu bilgisi hatalıdır. 1204'te Çinggis'in, Merkitlerle mücadelesi sırasında, Merkitlerin yenilmesine yakın bir zamanda Da'ir Üsun kızı Kulan Hatun'u Çinggis'e takdim etmiştir. Da'ir Üsun'un eşini takdim etmesi söz konusu değildir. Nitekim bu bilgi *Moğolların Gizli Tarihi* adlı eserde de desteklenmektedir (MGT, §197-198). Ayrıca, *Tevârih-i Güzide Nusret- Nâme*'de geçen şu ifadeler Töregene'nin Hudu'nun eşi olduğu fikrini destekler niteliktedir: “Ba'zuları ayıptı turur: Töregene, Tayirsun

² Burada köle, savaş ganimeti, cariye ve benzeri statüde bulunan kadınlardan söz edilmemekle beraber, bahsi geçen kadınlar, kişinin kendi hatunu veya hatunlarıdır.

³ Aboul- Ghazi Bêhâdour Khan, *Histoire Des Mogols et Des Tatares*, c. II, St. Petersburg, 1871, metinde s. 143: (اوراکنه خاڭ وندی) (اورادی خلاقندی نوکت). Aynı eserin *Femmes et enfants d'Okèdai- Qacan* başlıklı bölümünde: “Okèdai- Qacan eut quatre femmes légitimes et soixante concubines. De ses quatre femmes, la première en rang était Bouraqatchine la seconde Tourâkinè, de la tribu des Merkites” (Aboul- Ghazi Bêhâdour Khan, 1871, 151).

digen Oyratnıng ulugumıng hatunı irdi. Bu Tayırsunı öltürgende olcaga tüşüp Ögetay Han algan turur. Bu Tayırsun Kulan Hatun atlıg kızın mundın burun Cıngız Hanga bergen turur” (Kaya, 2019, s.87). Töregene'nin eşinin Merkit kabilesine mensup oluşu nedeniyle kendisinin de Merkit oluşu savı kaynaklarda yer bulmuş olabilir. Ancak son senelerde yapılan incelemelerde, Töregene'nin Nayman kabilesine mensup olduğu tespit edilmiştir (Ch'i T'ang, 1970, s. 14-15; Grousset, 2020, s. 277; Roux, 2020, s. 302; Rachewiltz, 1981, s. 43; Atwood, 2004, s. 544). 1204 senesinde Çinggis'in, Haradal-huca'ur yakınlarında Tohto'a-beki ile giriştiği mücadelesinde muvaffak olması; Merkitleri kendisine bağlamasına vesile oldu. Bu mücadelede Tohto'a-beki oğullarını da alarak kaçırmıştır. Bir süre sonra Hudu (Tohto'a-beki'nin oğlu), iki eşinden birisi olan Töregene'yi Ögedey'e verdi (MGT, §198; Bahadır Han, 2020, s. 107; Atwood, 2004, s. 416). Anne F. Broadbridge ve Roux, Çinggis'in Töregene'yi oğluna ganimet olarak aldığı ifade etmektedir (Broadbridge, 2018, s. 166; 2019, s. 239; Roux, 2020, s. 302). Rubruck, *Moğolların Büyük Han'ına Seyahat* adlı eserinde Töregene Hatun'un Ögedey'in ilk eşi olduğunu söyleyerek bir hataya düşmüştür. Osman Gazi Özgüdenli de aynı hatalı bilgiyi vererek Töregene Hatun'un Ögedey'in ilk eşi olduğunu söylemektedir (Özgüdenli, 2007, s. 21-22). Reşidüddin ise, Ögedey'in ilk eşinin *Boraqçin (Boraqçin)* olduğunu bize aktarmaktadır; Rachewiltz, *Wei T'ai-p'u Yün-lin chi ve Yüan-shih'e* atıfta bulunarak Reşidüddin'in savını desteklemektedir (Rachewiltz, 1999, s. 72; Rashid al-Din, 1971, s. 18; Broadbridge, 2019, s. 234). Reşidüddin, Töregene Hatun'u Ögedey'in ikinci eşi olarak vermişse de Rachewiltz bu konuya ihtiyatlı yaklaşmıştır.

2. Salındı'ye İdi-Kut Sifatının Verilmesi

Cüveynî'nin iddiasına göre (2013, s. 96-97); Tarbay (*idi-kut*)'ın hizmetlerinden memnun kalan Çinggis Kağan, kızlarından birini Tarbay'a verilmesini vasiyet etmiştir. Ögedey bu vasiyetini *Altun Begi*'yi Tarbay'a vererek gerçekleştirmek istemiş ancak *Altun Begi*'nin ani vefatı sebebiyle Alaçin Begi'yi Tarbay'a nişanlamıştır. Tarbay'ın ani ölümünden sonra *idi-kut* sıfatını oğlu Kışmayın almış ancak Kışmayın'ın çok kısa zamanda vefat etmesinden ötürü kardeşi Salındı, Töregene Hatun'un fermanıyla, *idi-kut* sıfatını almıştır (Grousset, 2020, s. 335).

3. Töregene Hatun'un 1240 Senesinde Yayımladığı Tebliğ ve Ekonomik Durum

Ögedey, muhtemelen eşi Töregene Hatun için, 1235 senesinde Qinzhou'da bulunan Yin Zhi-Ping'i bir Taoist tapınağı yapması için görevlendirdi (Rachewiltz, 1981, s. 45). Bu tapınak 1237 senesinde yapılmaya başlamıştır. Bu tapınağı yaparken Töregene'nin bizzat kendinin yayımladığı bir tebliğ, bu tapınağa verdiği önemi gösterir niteliktedir. Töregene Hatun tarafından 1240 senesinde yayımlanan bahsi geçen tebliğ, Moğolca ve Çince olmak üzere iki dilde yazılmış olup Igor de Rachewiltz tarafından 23 Mart 1981 tarihli, *Offprint From Papers On Far Eastern History* adlı dergide (s. 38-63) “*Some Remarks of Töregene's Edict of 1240*” adıyla İngilizce'ye tercüme edilmiştir. Rachewiltz tarafından İngilizce'ye tercümesi yapılan bu tebliği, Türkiye Türkçesine tercüme ederek literatüre ufakta olsa bir katkı sağlamayı amaçlamaktayız.

Rachewiltz'in (1981, s. 39- 42) tercümesini yaptığı tebliğin tercümesi (Çince nüsha için bkn: Ek- 1 üst kısım):

“[1] *Ch'in-chou (Pinyin: Qinzhou; Ch'in-hsien, Shansi)*'nun önde gelen sivil yetkilisi *Tu Feng, Tao-tsang-ching'in baskı bloklarının kesilmesi ve Ch'in-chou'da bu amaçla bir yapının inşasını denetlemekten sorumlu komiser olarak atanacak;*

[2] *Tu Feng'in bu görevi yapacak zamanı yoksa, Tu Feng'in eşi bu görevi üstlenecek;*

[3] ve hiç kimse, t'ou-hsia idarelerinin personeli ya da başka herhangi bir yetkili olsun, buna müdahale etmemelidir.”

Ek- 1 de görülmekte olan tebliğin Moğolca yazılmış bölümünün (alt kısım) tercümesi (ilk kısımda Moğolca metine sadık kalınmış, ikinci kısımda ise Rachewiltz'in (1981, s. 53) tercümesinden yararlanılmıştır):

“[1] ene minu üge busi bolyay-san kümün

[2] yeke ...?.. alday-situ boltuyai [...] ene

[3] biçig qulayana jil

[1] Bu sözüme aykırı davranacak kişiye,

[2] büyük ölçüde cezalandırılmasına izin verin. Bu

[3] yazı. Sıçan yılı.”

Ögedey hükümlerlik süresince cömert bir kişi olarak anılmakta idi. Ögedey'in bu cömertliği sebebiyle Moğol İmparatorluğu'nun ekonomik sorunlar ile karşı karşıya gelmesi kaçınılmazdı. Bu sorunları tamamen Ögedey'in harcamalarına bağlamak doğru olmaz. Devletin sınırlarının genişlemesi ve demografik değişimler, bu sorunları tetiklemiştir. Özellikle demografik değişimler, Moğol geleneklerine aykırı durumlara sebep olmuştur. Bu aykırılıklar, Moğol geleneklerine göre *ahlaki* bir *çöküş* sebep olmuştur. Örneğin Çinggis yasasına göre, hırsızlık yapmak ve yalan söylemek yasaktır ve en ağır şekilde cezalandırılır (Alinge, 1967, s. 106-108; Özdemir, 2011, s. 44). Böyle bir yasağın olmasına rağmen bazı Uygur ve Çinli tüccarlar, hırsızlık yapmaktan ve yalan söylemekten vazgeçmemişlerdir. Peng Da Ya ve Xiu Ting'in yazdığı *Hei Da shi lu* adlı raporda [15b], Xiu Ting Uygurlar hakkında şu sözleri sarf etmektedir: “...Uygurlu tüccarlar; mallarını boş bir alana bırakarak uzak köşeden gizlice gözetlerler; bir kişi malların yanından geçince hemen yanına koşar ve “hırsız!” diye iftira atarlar; işte bu yüzden, Uygurlar çok sahtekârdırlar...” (Uyar, 2021, s. 103). Xiu Ting'in bu sözleri şu bağlamda mühimdir: İftira atılan kişi, Çinggis yasasına göre mal varlığının büyük bir bölümünü kaybetmektedir. Mal varlığını kaybeden kişiler, muhtemelen vergilerini ödemekte zorlanmakta idiler. Bu durum devletin gelirlerinin düşmesine neden olmuştur. Devletin zararını azaltmak için Ögedey, Yelü Chucai'nin yardımı ile yeni bir vergi düzenlemesine girişmiştir. Ögedey'in görevlendirdiği *darugacılar* -vergi toplamak ile görevli memur- devletin vergilerini toplarken kendi çıkarları doğrultusunda bölgesel vergiler almaya başlamışlardır (Roux, 2020, s. 274-275). Bunun nedeni ise herhangi bir kontrole tabi olmamalarıdır. Bu ve benzeri etkenler Moğol İmparatorluğu'nda ekonomik sorunların artmasına sebep olmuştur. Ögedey'den sonra, Töregene Hatun'un Yelü Chucai ve Mahmud Yalvâç gibi şahsiyetleri azletmesiyle Moğol İmparatorluğu'nun ekonomisi daha da kötü bir durum almıştır.

4. Hatunluktan Nâibü's- Saltanata Giden Süreç

Ögedey'in vefatı,⁴ Moğol İmparatorluğu'nda siyasi karışıklıklara neden olmuştur. Ögedey, vefatından önce halefini seçmiş ancak seçtiği halefi vefat edince yerine torunu Şiremün'ü halef seçmiştir

⁴ Hamdullah Müstevfi-i Kazvini, Ögedey'in ölümünü 23 Aralık 1241 olarak vermekte ve ölüm sebebinin aşırı şarap içmekten olduğunu belirtmektedir (Kazvini, 2018, s. 474). Ebü'l Gazi, *Histoire des Mogols et des Tatars* adlı eserindeki (metin s. 140; Fr. terc. s. 149) “... hastalık arz bulup, dar-ül beladan dar-ül bek'aya gitti” ifadesi, Ögedey'in hastalıktan öldüğünü destekler niteliktedir. Ancak Ebü'l Gazi, Ögedey'in vefatı hakkında bir tarih vermemektedir. Arif Acaloğlu tarafından Türkçe'ye çevirisi yapılmış bu eserde [*Şecere-i Türki*, s. 105], Ögedey'in vefatını H. 749/ M. 1338 senesi olarak vermektedir. Bu tarih hatalı olup, asıl metinde yer bulmamaktadır. *Tevârîh-i Güzîde Nusret- Nâme*'de (77a/5) Ögedey'in vefat tarihini 1241 olarak vermektedir (Kaya, 2019, s. 127). Cüzcâni ise

(Rashîd al-Dîn, 1971, s. 201; Broadbridge, 2019, s. 234). Cûzcânî'nin bildirdiğine göre, Moğol geleneğinde, vefat eden kağan bir buçuk sene yad edilir; yerine bir buçuk sene sonra kurultayca uygun görülen kişi kağan seçilirdi. Minhâc-ı Sirâc el- Cûzcânî bu geleneği şu şekilde zikretmektedir: “*Oktay bin Çengiz Han'ın hükümdarlık süresi dokuz yıl idi. Öldüğünde, bir buçuk yıl o melunların tohumundan hiç kimse tahta oturmazdı. Adetlerine göre bir hükümdâr öldüğünde bir buçuk yıl kimse tahta oturmazdı*” (Cûzcânî, 2016, s. 123; Barthold, 2019, s. 153). Hükümdârsız kalınan bu dönem, imparatorluğun geleceğini tehlikeye düşürmekte ve yeni kağan seçimlerinin yapılması gerekmekte ise de İmparatorluğun topraklarının oldukça büyük olması, kurultayın kağan seçme amacıyla toplanmasını güçleştirmekte idi. Bu gibi durumlarda kurultay, nâibü's- saltanat seçme yetkisine sahipti. Töregene Hatun'un naiplik için mücadele etmesi gereken iki kişi var idi: 1- *Borakçin* 2- Emir Cinkay'ın desteğine sahip olan *Möge (Mūkā) Hatun*. Ancak Töregene Hatun'un *Möge* ve *Borakçin*'i bertaraf etmek için elinde *Möge* ve *Borakçin*'de olmayan güçlü bir kozu vardı: erkek çocuk yani veliaht (Broadbridge, 2018, s. 168). Töregene, Ögedey'in vefatından sonra imparatorluğun ileri gelenlerine elçiler göndermiştir. Bu elçiler devletin istikrarını ve devamlılığını sağlamak amacıyla nâibü's- saltanatın belirlenmesi gerektiğini bildirmişlerdir. Töregene, kendisinin naipliğine karşı olanlara hediyeler vererek bu kişilerin kendisini desteklemesini sağlamıştır (Rashîd al-Dîn, 1971, s. 176). Çağatay'a da elçi gönderen Töregene, Çağatay'ın da desteğini alarak naiplik makamına oturmaya nail olmuştur. Cüveynî bu olayı şu şekilde zikretmektedir:

“... *Kaan'ın ölümünü duyurarak, memleket işlerinin yüzüstü kalmaması, devlet idaresinin bozulmaması için oybirliğiyle bir han seçilinceye kadar ülkeyi yönetecek bir kimse lâzım, diye yazdı. Bunun üzerine başta Çağatay olmak üzere diğer şehzadeler, kurultay toplanıp hanlık işini yoluna koyuncaya kadar ülke yönetiminin dizginlerini şehzadelerin annesi Töregene Hatun'un eline alması, görevlilerin yerinde kalması ve yasalardan sapılmaması gibi görüşlerini bildirdiler* (Cüveynî, 2013, s. 228; İbnü'l- İbrî, 2011, s. 21; Barthold, 2020, s. 473).”

Moğol İmparatorluğu'nda bu yetkinin ilk defa kullanılması Tuluy zamanındadır. Tuluy, Çinggis Kağan'ın vefatından sonra (1227), yaklaşık iki sene boyunca naiplik görevini ifa etmiştir (Atwood, 2004, s. 417). Bu yetkinin ikinci defa kullanılması ise Töregene Hatun'un hükümdarlığı zamanındadır (Alan, 2020, s. 63; Roux, 2020, s. 256). Töregene'nin naiplik makamına oturması, Moğol geleneğinde hatunların, *yönetimde söz sahibi* olduğu fikrini destekler niteliktedir (Alan, 2020, s. 59-60).

5. Töregene Hatun'un Azlettiği Bazı Şahsiyetler

Fâteme'nin ve Abdurrahmân'ın nüfuzu altında olan Töregene Hatun, şahsi menfaatleri, kini ve hırsı nedeniyle Ögedey'e yakın olan bazı kişileri görevlerinden azletmiştir. Aşağıda adını zikredeceğimiz şahsiyetlerin, konunun dağılmaması açısından sadece azledilmeden önceki görevlerini, işgal ettikleri siyasi konumlarını, azledilme sebeplerini ve azledildikten sonraki durumlarını inceleyeceğiz.

5.1. Yelü Chucai

Çinggis'in Pekin'e saldırması sırasında Yelü Chucai, Çinggis'in himayesine girmiştir (Roux, 2020, s. 172). Şaman ve ekonomi politikaları bakanı olarak görev yapmıştır. Ögedey zamanında vergi düzenlemesi

Ögedey'in ölüm tarihini Kasım 1241 olarak vermektedir (Cûzcânî, 2016, s. 122; Roux, 2020, s. 298). *Altan Topçı* adlı eserde Ögedey'in ölüm tarihi şu şekilde zikredilmektedir: “...*On üçüncü yılda, öküz yılında, elli yaşındayken Ütekü Kulan'da öldü?*” (Gülensoy, 1986, s. 34). Rachewiltz ve Atwood (1981, s. 42; 2004, s. 418) ise, bu tarihi 11 Aralık 1241 olarak vermektedir. Ögedey ve alkol ilişkisi için ayrıca bkn: Allsen, 2007, s. 3-10.

yapmış ve *baskaklar* görevlendirmiştir. 1229-1240 tarihleri arasında Moğol İmparatorluğu'nun Kuzey Çin bölgesindeki topraklarında yöneticilik yapmıştır (Atwood, 2004, s. 418). Bulunduğu konum gereği dokunulmazlığa sahip olması gereken Yelü Chucai, Abdurrahmân'ın Töregene'ye, iki kat vergi temin edebileceği sözünü vermesiyle görevinden azledildi (Grousset, 2020, s. 277). Yelü Chucai görevden alındıktan sonra, Roux'a göre (2020, s. 304) Haziran 1242'de, Grousset'e göre (2020, s. 277) Haziran 1244'te kederinden ölmüştür.

5.2. Mahmud Yalvâç

Ebü'l Gazi Bahadır Han'a göre Mahmud Yalvâç, Çinggis Kağan tarafından Sultan Muhammed Harezmsah'a elçi olarak gönderilen kafilede yer almaktadır (Bahadır Han, 2020, s. 76-7; Bêhâdour Khan, 1871, metinde s. 95-96; Fr. terc. s. 102-104). Bu elçi kafilesinin katledilmesi (Yalvâç hariç) Çinggis'in Harezm seferine çıkmasına bahane olmuştur. Ancak *Moğolların Gizli Tarihi* adlı eserde, Çinggis Kağan'ın Müslüman memleketlerini ele geçirdikten sonra Mahmud Yalvâç'ı kendisine vali (*darugacı*) olarak aldığını ve *Zhongdu*'ya vali olarak atandığını kaydetmektedir (*MGT*, § 263). Çinggis'den sonra Ögedey adına Mâverâünnehir'i yönetmiş ve vergi toplamıştır. Buhara'da Elekçi Mahmud'un önderliğinde çıkan ayaklanmayı bastırılmıştır; Ögedey'in izniyle ayaklanan Buharalıların cezaları affedilmiştir (1239/40) (Cüveynî, 2013, s. 137-143; Barthold, 2020, s. 468-471). Çağatay'ın yarlık çıkarıp, Mâverâünnehir'i bir kısmını kendi himayesine geçirmesi Yalvâç ile aralarının açılmasına sebep oldu (Rashîd al-Dîn, 1971, s. 156). Bu hadiseden sonra Yalvâç Çin'deki Moğol topraklarına *darugaci* olarak atanmıştır. Bir süre sonra da Çin valisi olarak görevlendirilmiştir. Ögedey'in vezirliğini yapan Yalvâç, Töregene'nin naipliğinde, Fâteme'nin nefretine nail olmuş ve bu durum onun Töregene'nin gözünden düşmesine ve görevinden azledilmesine sebep olmuştur (Spuler, 2011, s. 49). Möngke Kağan, Töregene Hatun zamanında azledilen Mahmud Yalvâç'ı vezirlik makamına iade etti (Cüveynî, 2013, s. 489); Yalvâç'ın önceki görevlerini başarıyla ifa etmesi sebebiyle Kuzey Çin bölgesinin hâkimiyetini Yalvâç'a verdi.

5.3. Emir Cinkay

Ögedey'in baş nazırlık ve vezirlik görevini yürütmüştür. Cinkay'ın, Fâteme ile arasının bozuk olması Töregene Hatun'un naipliği süresince göz önünde tutulmasına sebep olmuştur. Ögedey'in vefatının ardından başlayan saltanat mücadelesinde Möge Hatun'u destekleyen Cinkay, Spuler'in belirttiğine göre Töregene'nin aleyhinde planlar yapmıştır (2011, s. 49). Benzeri sebeplerden Emir Cinkay, Töregene Hatun tarafından azledildi. Göyük'ün *kağan* seçilmesinden sonra görevine iade edildi. Siyasi gücünü korumayı başaran Cinkay, Oğul Kaymış'ın naipliği süresince Moğol İmparatorluğu'nun idaresini eline almayı başarmıştır (Spuler, 2011, s. 56).

5.4. Uygur Körgüz

Cüveynî'ye göre Körgüz, Coçi'nin katipliğiyle ve ardından da Moğol şehzadelerini eğitmek ile görevlendirilmiştir (2013, s. 408). Ögedey zamanında (1235) Horasan ve Mâzenderân valiliği görevi yürüten Çintimur (Chin Temur veyahut Tchintimour)'un ölmesiyle yerine Uygur Körgüz (Georges) atanmıştır (Cüveynî, 2013, s. 409; Grousset, 2020, s. 354). Emir Cinkay'ın himayesinde -hâciblik ve naiplik ile görevli olan Körgüz, Horasan bölgesinde vergi toplamak ve nüfus sayımı yapmak gibi görevleri ifa etmek için görevlendirildi. Grousset'in ifadesine göre Körgüz, vergi kaçırarak darugacileri cezalandırmış ve kaçırıklarını vergileri darugacilerden tahsil etmiştir (Grousset, 2020, s. 355; Cüveynî, 2013, s. 409; Rashîd al-Dîn, 1971, s. 72). Moğol yöneticilerinin keyfi öldürme isteklerine karşı çıkmış ve kendine düşman edinmeyi başarmıştır

(Spuler, 2011, s. 50; Cüveynî, 2013, s. 415; Grousset, 2020, s. 355). Çağatay'ın bir emirine hakaret etmesi bardağı taşıran son damla olmuştu. Ögedey'in vefatının ardından Moğol yöneticileri tarafından Uygur Körgüz'ün yargılanması meselesi Töregene Hatun'a sunuldu. Nihayetinde yargılanması için Töregene'nin huzuruna çıkarıldı. Bu sırada Körgüz'ün zorla Töregene'nin huzuruna çıkarıldığı haberini alan Emir Cinkay, kendisinin de yargılanacağı korkusundan Güyük'e sığındı. Yargılama sırasında Cüveynî'ye göre her soruya cesurca yanıt vermesine rağmen Körgüz, ağzına taş doldurularak öldürüldü (Cüveynî, 2013, s. 418; Rashîd al-Dîn, 1971, s. 75; Atwood, 2004, s. 321). Spuler, Körgüz'ün Karakurum'da Külbolod tarafından öldürüldüğü (Spuler, 2011:50), Grousset ve J. Curtin ise Körgüz'ün Kara Hülegü tarafından öldürüldüğü görüşündedir (Grousset, 2020, s. 355; Curtin, 1908, s. 191). Uygur Körgüz'ün ölüm tarihini Spuler (2011, s. 50) 1243-44, Grousset (2020, s. 355) ise 1242 olarak vermektedir. Rashîd al-Dîn ve Cüveynî tam bir tarih vermemektedir.

6. Töregene- Fâteme İlişkisi

Fâteme kaynaklarda Tuslu (Horasan) olarak geçmektedir. Bar Hebraeus, Fâteme'nin Arap olduğu görüşündedir (1950, s. 547). Rashîd al-Dîn'e göre Meşhed (Horasan)'in fethi sırasında Fâteme ganimet olarak alınmıştır (Rashîd al-Dîn, 1971, s. 176). Kaynaklarda hilekâr bir kadın olarak anılan Fâteme, Töregene ile nasıl dost olduğu hakkında malumatımız bulunmamaktadır. Töregene ile ilişkisi o denli ileriye ki Bar Hebraeus'un belirttiğine göre Töregene sınırlarını Fâteme'ye anlatacak kadar Fâteme'ye güvenmekte idi (1950, s. 547). Fâteme, Töregene Hatun ile olan yakınlığından dolayı siyasi otoritesini güçlendirmeyi başarmıştır. Yukarıda anlattığımız Yelü Chucai, Mahmud Yalvâç ve Emir Cinkay gibi şahsiyetlerin görevlerinden azledilmesinde Fâteme'nin parmağı vardır. Devletin ileri gelenleri hakkında bildiği sırlar nedeniyle Güyük'ün Kağan seçilmesine kadar Fâteme'nin karşısına siyasi otoritesini sarsacak kimse çıkamamıştır. Çinggis Kağan'ın en küçük kardeşi Temüğe Ötçigin, Töregene Hatun ve Fâteme'nin giriştiği faaliyetlere karşı ayaklanmaya cesaret etmiş ancak muhtemelen yapacağı ayaklanma neticesinde Moğol İmparatorluğu'na geri dönülemez hatalara neden olacağı fikrine varmış olmalıdır ki bu ayaklanmadan vazgeçmiş ve yurtluğuna dönmüştür (Grousset, 2020, s. 278). Bu durum, Töregene ve Fâteme'nin giriştiği faaliyetlerin yanlış olduğu fikrini destekler niteliktedir. Güyük'ün Kağan seçildiği büyük *kurultay*dan kısa süre sonra Güyük'ün kardeşi Köten'in vefat etmesi, büyüculükle itham edilmesine ve Semerkand'da Ali Şîra başkanlığında toplanan mahkemece yargılanmasına sebep olmuştur (Rashîd al-Dîn, 1971, s. 179; Barthold, 1990, s. 513). Fâteme yargılanmak için mahkemeye getirilmek istendiği sırada Töregene Hatun buna karşı çıkmış ve bu durum Töregene'nin oğlu yani Göyük Kağan ile aralarının açılmasına sebep olmuştur. Fâteme, Rashîd al-Dîn ve Cüveynî'ye göre ağır bir muamele gördükten sonra suda boğularak idam edilmiştir (Rashîd al-Dîn, 1971, s. 179; Cüveynî, 2013, s. 231).

7. Anadolu'ya Yapılan Seferler ve Kösedâğ Savaşı (1243)

Ögedey zamanında başlayan ekonomik sorunların çözümü için gerekli adımların atıldığından bahsetmiştik. Bu adımlardan bir diğeri ise fetihlerdir. Töregene'nin naipliği süresince askeri faaliyetler durmamış aksine Ögedey'den kalan seferlerin devamlılığı sağlanmıştır. Özellikle Anadolu üzerine yapılan seferler hız kaybederek devam etmiştir. Böylelikle hem Moğollarda yerleşmiş olan “*Dünya'ya hâkim olma*” fikri doğrultusunda adımlar devam edecek hem de fethedilen yerlerden elde edilen gelirler refah seviyesini arttıracaktı. Bu bağlamda Moğolların karşısında *Anadolu Selçuklu Devleti* adında bir siyasi ve askeri güç bulunmakta idi. Kaynaklarda Töregene Hatun'un siyasi yaşamı anlatılırken onun döneminde gerçekleşen Anadolu seferleri ya yer bulmamış ya da bu seferler hakkında yeterince bilgi verilmemiştir. Ancak İbn Bîbî'nin *El- Evamirü'l-Alâ'iyye fi'l-Umûri'l-Alâ'iyye* adlı eseri ve Kerîmüddin el-Aksârâyî'nin

Müsâmeretü'l-ahbâr ve müsâyeretü'l-ahyâr adlı eseri gibi birkaç eser istisnadır. Anadolu üzerine yapılan seferlerde teferruatlı bilgiye adı geçen kaynaklardan, özellikle de İbn Bîbî'den ulaşabiliyoruz.

Babaî tarikatının isyanı sonucunda *Anadolu Selçuklu Devleti*'nin düşünülen güçte olmadığı ortaya çıkmış ve Baycu Noyan komutasındaki Moğol kuvvetleri Anadolu üzerine sefer yapmaya karar vermiştir. Aslında bu görev için Curmagun Noyan görevlendirilecekti ancak felç geçirmesi nedeniyle han daha doğrusu hanbıke (naip) Töregene Hatun tarafından gönderilen yarlık ile Baycu Kurçî Noyan bu göreve getirilmiştir (İbn Bîbî, 1941, s. 212-3). İbn Bîbî'ye göre Erzurum'un Baycu Noyan tarafından alınması sırasında Moğol kuvvetlerinin mancınık kullanması, şehrin şahnası Müşerref Duynî'nin Baycu Noyan'a kendisinin ve adamlarının canının bağışlanması halinde şehri nasıl alacaklarını bildirmesi, şehrin surlarının düşmesine neden olmuştur. İbn Bîbî (1941, s. 213), Erzurum'un Moğollar tarafından yağmalanmasından şu şekilde bahseder: “*Ateş saçan kılıçların parlısından güneş tutulmuş, ayın aynası feryad eden zavallıların ahi ile kararmış gibiydi*”. 1242 senesinin sonlarına doğru Erzurum Moğol kuvvetlerinin eline geçmesinin ardından Baycu Kurçî Noyan Mogan'a gitmiştir.

II. Gıyâseddin Keyhüsrev gibi genç ve tecrübesiz bir hükümdâra sahip olan Selçuklu Devleti, müttefiklerinden para karşılığı asker almak istemiş ancak birçoğu parayı almış ve asker göndermemiştir; Halep'den Nasihüddin el- Farisi komutasındaki kuvvetler Anadolu Selçuklu saflarına katılmıştır (el- Ömeri, 2019, s. 372; İbn Bîbî, 1941, s. 215). Bunun üzerine II. Gıyâseddin Keyhüsrev gerekli hazırlıkları yapmış ve genç komutanlarının görüşünü almıştır. Genç ve tecrübesiz olan II. Keyhüsrev, Nizamettin Sührap ve Şablaş gibi genç komutanlarının şu şekilde tahrikine uğramış ve stratejik bir hataya düşmüştür:

“Bu derece ölüm korkusu, can sevgisi daha ne kadar devam edecek? Erzincan ve Erzurum halkı kılıçtan geçirilirken bize, düşmanı ta Tebriz ve Nahcivan'da karşılamak yaraşır; harbi oralarda kabul edelim; aksi halde bu korku ve telaşla Sivas'tan bir konak bile uzağa gitmek kabil olmayacaktır (İbn Bîbî, 1941, s. 216)”.

Kendisi gibi genç ve tecrübesiz komutanlarının bu sözlerine kanan II. Gıyâseddin Keyhüsrev, ilerleyen Moğol kuvvetlerine karşı Köseadağ mevkiinde mevzi almıştır. Savaşın gerçekleşmesinden bir gece önce, Keyhüsrev ve ileri gelen komutanlar içki içip eğlenmek suretiyle zaman geçirmiş ve o gece, Selçuklu kuvvetlerinin en seçkinlerinin Moğol kuvvetlerine karşı gönderilmesi kararlaştırılmıştır. İbn Bîbî'ye göre 1 Temmuz 1243 tarihinde gerçekleşen bu savaş, bir bozkır taktiği olan *turan taktiğini* kullanan Moğol kuvvetleri kazanmıştır. Halep'den yardıma gelen Nasihüddin el- Farisi bu yenilgi üzerine zorla kaçmış ve Keyhüsrev'in huzuruna çıkarak şu sözleri sarf etmiştir: “*Bu tedbir ve düşünceler ve düşkün dostlarla hangi sultan cihangirlikten dem vurur da düşman karşısına çıkar, memleketi, milleti felakete sürükler; bu kadar müslümanın, insan oğlunun başlarına toprak saçar?”*. El- Farisi'nin bu sözleri üzerine Moğol kuvvetlerine karşı yenildiğini anlayan II. Gıyâseddin Keyhüsrev Tokat'a, veziri Mühezzebüddin Ali ise Amasya'ya kaçmıştır (İbn Bîbî, 1941, s. 218 vd). Hükümdârın ve vezirin kaçmasıyla Selçuklu ordusu başsız kalmış ve dağılmıştır. Anadolu içlerine kadar güçlülükle karşılaşmadan ilerleyen Moğol kuvvetleri fevkalade bir zenginlik ile karşı karşıya kaldı. Yaptıkları yağmalar sonunda, geri dönmek için yola çıkan Moğol kuvvetleri, Erzincan başta olmak üzere birçok şehri yağmalamıştır. Tüm bu yağmalar sonucunda 300 deve yükü altın, birçok zırh ve silah ve yüklü miktarda eşya almışlardır.

7.1. Vezir Mühezzebüddin Ali'nin Barış Teklifi ve Anadolu'da Barışın Tesisi

Kösedağ'da alınan yenilgiden sonra Amasya'ya kaçan Vezir Ali, Mogan'da bulunan Curmagun Noyan'ın huzuruna çıkmıştır ve şu sözleri söyleyerek barış teklifinde bulunmuştur:

“Yüce Tanrı, ulu İlhan'a Dünyalar durdukça sağlık versin. Bilirsin ki, Allah bu seferde devletinize yardım etti, müslüman padişahu üzerine zafer verdi, bundan mağrur olmak gerekmez. Cenk ve savaşta sizce de malum olduğu üzere ölenler üç bin süvariden fazladır. Bununla beraber bütün Moğol askerlerinden de pek çok insan telef olmuştur. Bizim daha yüzbinlerce askerimiz memleket hudutlarında bütün hazırlıklarıyla beklemektedirler. Rum ülkesini Selçuk sultanlarından başka hiç kimse yola getiremez. [...] Noyan, Sultanın arzularına riayet göstermek isterse onun sulh teklifini kabul buyururlar (İbn Bîbî, 1941, s. 222)”.

Vezir Ali'nin sözlerini Curmagun Noyan'a hatunu tercüme etmiş ve söylenen sözler karşısında Curmagun Noyan hoşnut kalmıştır. Curmagun Noyan, Baycu'ya teklifin kabul edilmesini söylemiş ve Baycu Noyan tarafından kabul edilen bu teklif, Anadolu Selçuklu Devleti'nin ağır bir vergilendirmeye tabi olmasına sebep olmuştur. Bu antlaşma ile II. Gıyâseddin Keyhüsrev Moğol naibesi Töregene Hatun'a, el- Ömeri'nin ifadesine göre itaat etmiştir (el- Ömeri, 2019, s. 372). Anadolu Selçuklu Devleti'ni siyasal olarak Moğol hükümdârlığına bağlı bir duruma düşüren bu savaş, Töregene Hatun'un naipliği süresinde vuku bulması hasebiyle mühimdir. Ayrıca bu hadiseyi zikretmemizdeki bir diğer sebep ise birazdan değineceğimiz 1246 senesinde toplanan *kurultay*ın katılımcılarının arasında Anadolu Selçuklu Sultanı'nın da adının zikredilmesi hadisesidir.

8. Nâibü's- Saltanatın Sonu: Kurultayın Toplanması, Katılımcılar ve Göyük'ün Kağan Seçilmesi

1246 senesinin baharında, Kökü-nor Gölü mevkiinde (Grousset, 2020, s. 278; Roux, 2020, s. 306), Töregene'nin huzurunda kağan seçimi için *kurultay* toplanmayı başarmıştır. Beyânî *Habibu's- Siyer*'e atıfta bulunarak katılımcılardan yaklaşık iki bin çadırı sadece memleket reislerine ait olduğunu bildirmektedir (Beyânî, 2018, s. 129). Ebü'l- Ferec İbnü'l- İbrî ve Bertold Spuler, kurultayın ne kadar büyük ve gösterişli olduğunu şu şekilde zikretmektedir:

“... oğulların, torunların, Moğol Beylerinin toplanmaları tamam olmuş olduğu gibi bunlardan başka Emir Mesut Bey, Emir Ergun Ağa [...]. Rum'dan da hükümdârın kardeşi Sultan Rükneddin ve Ermenilerden Tekfur Hatom'un kardeşi Kontsital (Comes stabuli, connétable) gelmişler. Gürcistan'dan büyük ve küçük Davud'lar ve Şam kıt'asından Halep hükümdârı Elmelikinnasır'ın kardeşi ve Bağdat'tan kadıların kadısı Fahreddin ve Elemut padişahu Alâeddin'den Muhteşemik- Ohustan gelmişler (İbnü'l- İbrî, 2011, s. 22).”

“... prensler, Kutan ve Tuluy'un dul karısı ve daha sonra Büyük Han olan Mönge'nin ve kardeşlerinin anası Seyurhohataytay (Sorgoktani Beki) hep kurultayda hazır bulundular. Bunlardan başka devletin birçok büyükleri ve vasal hükümdârlar; bu meyanda Rum Sultanı, Gürcistan'ın iki kralı IV. ve V. Davud, halifenin elçisi ve ayrıca misyoner Johann von Plano Carpini'de vardı (Spuler, 2011, s. 51; Cüveynî, 2013, s. 233-234; Carpini, 2021, s. 144-145).”

Carpini ve Bar Hebraeus (Abû'l- Farac) hemen hemen aynı katılımcıları zikretmektedirler. Katılımcılara bakarak Moğol İmparatorluğu'nun topraklarının çok geniş olduğunu anlayabiliriz. Cüveynî kurultayın büyüklüğünü şu şekilde zikretmektedir: "... *şimdiye kadar görülmemiş ve duyulmamış büyük bir kalabalık oluştu, uçsuz bucaksız ova insanlara ve hayvanlara dar geldi*" (Cüveynî, 2013, s. 234). Ancak kurultaya katılanlar arasında Batu (Sayın) Han'ın adı zikredilmemiştir. (Bar Hebraeus, 1950, s. 546). Batu Han, hasta olduğunu gerekçe göstererek kurultaya katılmayacağını ve kendisi yerine kardeşlerini kurultaya göndereceğini belirtmiştir (Rashîd al-Dîn, 1971, s. 170; Kaya, 2019, s. 127; Bar Hebraeus, 1950, s. 546). Batu'nun kurultaya katılmamasının asıl nedeni ise Göyük ile arasının açık olmasıdır. Toplanan kurultayda Göyük *kağan* seçilmiştir (24 Ağustos 1246). Cüveynî'ye göre Köten, kağanlık makamına oturmak için kurultaya kendisinin kağan seçilme teklifini sunmuştur. Ancak kurultay üyeleri, Töregene Hatun, Sorgaktani Beki ve oğulları Göyük'ü desteklemiş ve Köten'in bu arzusu gerçekleşmemiştir. Cüveynî, kurultayın seçim aşamasını anlatırken Köten'in hasta olduğunu da zikretmektedir (Cüveynî, 2013, s. 235; Rashîd al-Dîn, 1971, s. 181). Nitekim Cûzcânî, Köten'in felçli olduğunu, bu nedenden ötürü kağanlık makamına oturamayacağını söylemektedir (Cûzcânî, 2016, s. 127).

Cûzcânî (2016, s. 123), Töregene Hatun'un naipliği sürecindeki durumu hakkında şu şekilde ağır bir eleştiride bulunmuştur: "... *dört yıl müddetle Moğol memleketlerine hükmetti. Bu süre içinde onda akal noksanlığı ve şehvet galeyanları gibi kadın davranışları ortaya çıktığından, Moğol memleketlerinden ileri gelenleri bu hareketleri görüp katı bir hükümdâr istediler.*" *Tevârîh-i Güzîde Nusret- Nâme* adlı eserde ise Töregene Hatun'un naipliğini şu şekilde eleştirmektedir: "... *Ögetay Hannîng uluğ (77a/9) hatunı Töregene Hatun hüküm kıla turur irdi. Ol hâlde memleketning (77a/10) iş küçide köp noqşân boldı* (Kaya, 2019, s. 127)".

9. Vladimir Yaroslav'ın Zehirlenmesi Hadisesi

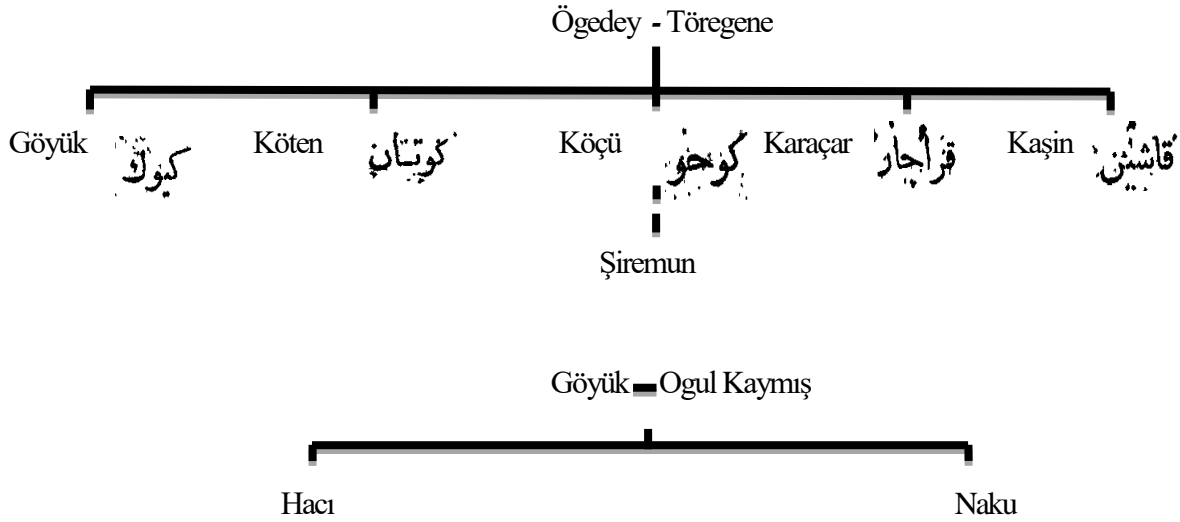
Töregene Hatun'un giriştiği bir diğer hadise ise Suzdal büyük knezi Vladimir Yaroslav'ın öldürülmesi hadisesidir. Carpini'ye göre, vasal durumda olan Suzdal (Rusya) büyük knezi Vladimir Yaroslav, Göyük'ün kağan seçildiği büyük *kurultay*da (1246) Töregene Hatun tarafından zehirlenmiştir (2021, s. 152-3). Carpini'ye göre bu şahsiyet, Töregene Hatun'un bizzat kendisi tarafından yemek yedirilmiş ve içki içirilmiştir; Yaroslav *evine* gittikten bir hafta sonra ölmüştür. Şayet Yaroslav, kendisine ayrılmış bir otağ var ise ve kendi otağına gidip hastalanmışsa Töregene Hatun tarafından zehirlendiği savı doğru olabilir. Ancak burada önemli olan Carpini'nin "evine" gitti dediği yerin nerede olduğudur. Şayet Yaroslav'ın evi Suzdal'da ise Yaroslav'ın yolda zehirlenmiş olma ihtimalini de göz önünde bulundurmak gerekmektedir. Çünkü *kurultay*ın yapıldığı Kökü-nor Gölü mevkii ile Suzdal arasında on günlerce mesafe vardır. Bu mesafeyi ve Carpini'nin: "*Evine gittiği zaman hastalandı.*" sözünü göz önünde bulundurursak Yaroslav'ın evine (şayet Suzdal ise) giderken zehirlendiği kanaatine de varabiliriz. Çünkü (Carpini'ye inanacak olursak) uzun mesafeler boyunca *hastalanmamış* olan Yaroslav, Töregene Hatun'un yanından ayrıldıktan sonra zehirlenme belirtisi göstermesi gerekirdi ki Töregene Hatun tarafından zehirlendiği savı doğru olabilsin. Kütük'e göre (2018, s. 190) zehirlenen bir kişi şiddetli ağrı, kan kusma, ateş ve ilerleyen aşamada vücutta renk değişimi gibi belirtileri göstermektedir ki Carpini bu belirtilerin, Yaroslav'ın evine gitmesinden sonra belirmediğini söylemektedir. Carpini'nin, Vladimir Yaroslav'ın zehirlendiği yönündeki savını, Töregene Hatun'un Alexandr'ı (Yaroslav'ın oğlu) babasının topraklarını kendisine vereceği vaadiyle kandırmaya çalışması destekler niteliktedir. Çünkü vasal bir durumda olan Yaroslav ve yerine geçecek veliaht olmamasından ötürü Yaroslav'ın hükmettiği topraklar başı boş kalmaya mahkum olacaktı. Bu durumda Yaroslav'ın toprakları savaşmadan Moğol İmparatorluğu'nun eline geçecek ve Yaroslav'ın aradan çekilmesiyle maddi gelirleri bir

nebze de olsa arttıracak -Yaroslav, kendi geçimi için maddi bir kazanç sağlaması gerekmekte idi- fikri yer bulmuş olabilir. Carpini'nin ifadelerinin açık olmayışı bu konu hakkında kesin bir yargıya varmamızı güçleştirmektedir.

10. Töregene Hatun'un Vefatı

Göyük'ün kağan seçilmesinden birkaç ay sonra kardeşi Köten öldü. Köten ölmeden önce Semerkandlı bir şarapçı tarafından, Fâteme'nin Köten'e büyü yaptığı sözleri yayıldı (Rashîd al-Dîin, 1971, s. 179). Bunun üzerine Fâteme'yi isteyen Göyük, annesi Töregene ile birkaç defa tartışmıştır. Fâteme'yi vermek zorunda kalan Töregene Hatun, birkaç ay sonra vefat etti (Cüveynî, 2013, s. 231. Ölüm tarihi için kırs: Rashîd al-Dîin, 1971, s. 179; İbnü'l-İbri, 2011, s. 23; Bar Hebraeus, 1950, s. 547; Spuler, 2011, s. 52). Kaynaklarda Töregene Hatun'un vefatı hakkında açık bir bulguya rastlanmamaktadır. Ne sebepten ve nerede vefat ettiği meçhuldür.

11. Töregene Hatun ve ardılları

Sonuç

Çinggis Kağan'ın Tohto'a-beki ile giriştiği mücadelede Töregene savaş ganimeti olarak Ögedey'e eş alınmıştır. Bir süre sonra Çinggis'in vefat etmesi Ögedey'in kağanlık makamına oturmasına vesile oldu. Henüz Ögedey hayatta iken Töregene Hatun'un idikut tasdik etmesi ve ferman yayımlayabilmesi Moğollarda, en azından üst düzey kademedeki Moğollarda, kadına verilen değeri gösterir niteliktedir. Ancak bu değeri (en azından Töregene Hatun için) sadece Moğol geleneklerine bağlamak doğru olmaz. Çünkü Ögedey'in diğer eşlerinden erkek çocuğu (*veliaht*) olmaması, Töregene Hatun'dan ise birçok erkek çocuğu olması Töregene'nin Moğol İmparatorluğu'nda daha iyi bir siyasi güce sahip olmasına vesile olmuştur. Ögedey, kendisinden sonra oğlu Köçü/Küçü'yü veliaht tayin etmiş ancak Köçü, babasından önce vefat etmiştir. Ögedey, Köçü'nün vefatı üzerine torunu Şiremün'ü veliaht tayin etmiştir. Köçü'nün vefatı, Ögedey'in alkole bağlılığını arttırmıştır. Ögedey'in Aralık 1241 tarihinde *alkol* komasına girerek ölmesi, Moğol İmparatorluğunda veraset mücadelelerin ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Veliaht Şiremün'den önce davranan Töregene Hatun devletin ileri gelenlerine elçiler göndermiş ve kendisinin naiplik gerektiğini vurgulamıştır. Nihayetinde Töregene Hatun, *kurultay üyelerinin* ve *Çinggis oğullarının* (özellikle *Çağatay*'ın) *tasdik* ve *destekleriyle* Moğol İmparatorluğu'nun kağanı seçilinceye kadar naiplik makamına

oturmaya nail oldu. Şiremün ve annesiyle giriştiği siyasi mücadelede, Töregene'nin kurnazlığı, naipliğe nail olmasına vesile olmuştur. Naiplik makamına oturan Töregene Hatun'un ilk işi, kin güttüğü veyahut bir şekilde çekindiği kişileri ortadan kaldırmasıdır. Töregene Hatun bu faaliyetlerde bulunurken Horasanlı bir kadın olan Fāteme'nin etkisi altında kalmıştır. Yelü Chucai, Mahmud Yalvāç, Emir Cinkay gibi mühim şahsiyetlerin görevlerinden azledilip cezalandırılmaları, Ögedey döneminde başlayan ekonomik sorunların hızla artmasına sebep olmuştur. Ancak süregelen bu sorunlar Moğol seferlerine engel olmamış, aksine daha çok vergi toplayabilmek için seferler düzenlenmiştir. Töregene Hatun'un naipliği süresince gerçekleşen belki de en mühim sefer ise Anadolu'ya yani *Anadolu Selçuklu Devleti*'ne yapılan seferlerdir ki 1243 Köseadağ savaşıyla Moğol İmparatorluğu mühim ölçüde gelir ve toprak elde etmiştir. Cüzcânî ve *Tevârih-i Güzîde Nusret- Nâme* gibi kaynaklar Töregene'nin naipliğinin ilk seneleri hakkında kötü bir söz söylemezken naipliğinin son senelerinde gerçekleştirdiği hatalar nedeniyle Töregene Hatun hakkında oldukça ağır sözler söylemektedirler. Ağır eleştirilere maruz kalmasının H. 642/ M. 1244/5 senesinde kendi adına para bastırmasının bir etkisi var mıdır bilemiyoruz. 1246 senesinde güç de olsa toplanmayı başaran *kurultay*da Göyük'ü kağan seçtirmeyi başaran Töregene Hatun, oğluna karşı askeri bir rakip çıkmaması amacıyla Suzdal büyük knezini zehirlemiş olabileceği ihtimalini düşündürmektedir. Göyük, kardeşinin vefatı üzerine Töregene Hatun'un en yakın arkadaşı olan Fāteme'yi sorumlu tutmuş ve annesinden Fāteme'yi vermesini istemiştir. Bu durum anne ve oğul arasının açılmasına neden olmuştur. Ancak Göyük Kağan'ın baskıları netice vermiş ve Fāteme, Töregene'nin himayesinden alınarak yargılanmıştır. Fāteme'nin Töregene Hatun'dan ayrılmasından birkaç ay sonra Töregene Hatun vefat etmiştir.

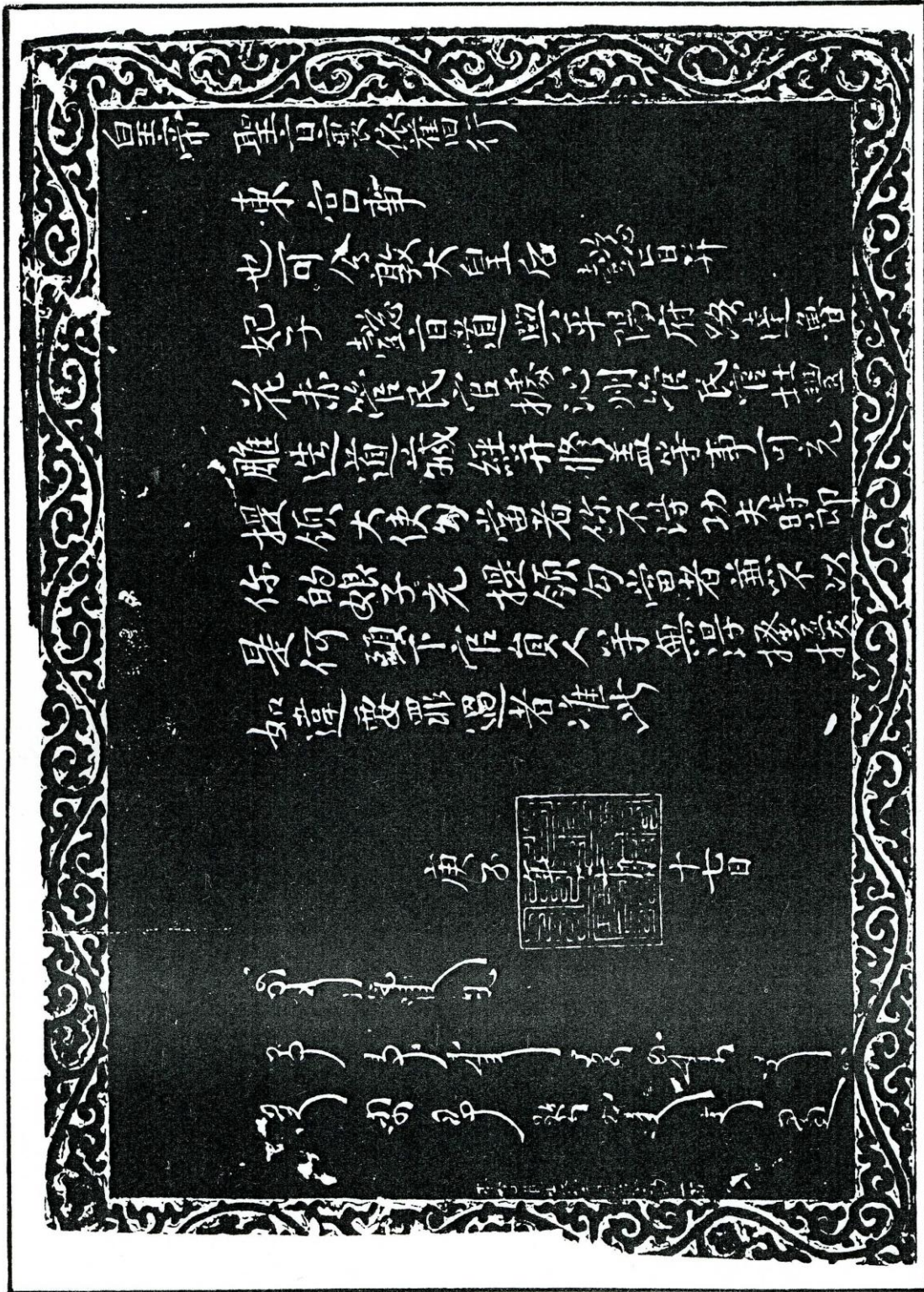
Kaynakça

- [1] _____, *Manghol-un Niuça Tobça'an* (Yüan- Ch'ao Pi-shi), *Moğolların Gizli Tarihi* (Yazılış: 1240) (1986), (Çev. Ahmet Temir), Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara.
- [2] Aboul- Ghazi Bèhâdour Khan (1871), *Histoire Des Mogols et Des Tatares*, c. 2, Petersbourg.
- [3] Abû'l- Farac, Gregory (Bar Hebraeus) (1950), *Abû'l- Farac Tarihi*, c. 2, (Çev. Ömer Rıza Doğrul), Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara.
- [4] Alan, Hayrunnisa (2020), *Avrasya'nın Sekiz Asrı Çengizogulları*, 3. Baskı, Ötüken Yayınevi, İstanbul.
- [5] Alinge, Curt (1967), *Moğol Kanunları*, (Çev. Coşkun Üçok), Sevinç Matbaası, Ankara.
- [6] Allsen, Thomas (2007), "Ögedei and Alcohol", *Mongolian Studies*, c. 39. (3-12)
- [7] Amitai, Reuven (2010), 'Töregene *Khātūn*', *Encyclopédie de l'Islam*, Brill Reference Online, Erişim: 24 Temmuz 2020 http://dx.doi.org/10.1163/9789004206106_eifo_COM_1239
- [8] Atwood, Cristopher P. (2004), *Encyclopedia of Mongolia and The Mongol Empire*, Facts On File, New York.
- [9] Barthold, V. V. (1990), *Moğol İstilasına Kadar Türkistan*, (Haz. Hakkı Dursun Yıldız), Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara.
- [10] Barthold, V. V. (2019), *Orta Asya Türk Tarihi Hakkında Dersler*, (Çev. Râgıp Hulusi Özdem), Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara.
- [11] Barthold, V. V. (2020), *Moğol İstilas Devrinde Türkistan*, (Çev. Seniha Sami Moralı), Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara.
- [12] Beyânî, Şîrîn (2018), *Moğol Dönemi İnan'ında Kadın*, (Çev. Mustafa Uyar), 2. Baskı, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara.
- [13] Broadbridge, Anne (2018), "Women and the Making of the Mongol Empire", Cambridge University Press. (164-194) <https://doi.org/10.1017/9781108347990.007>
- [14] Broadbridge, Anne F. (2019), "Töregene, Imperial Widow in the Mongol Empire in the 1240s: Opposing Her Husband's Will On Behalf of Her Son", *Historians on Leadership and Strategy*. (233-254)
- [15] Carpini, Johann de Plano (2021), *Moğolistan Seyahatnamesi*, (Çev. Ergin Ayan), 4. Baskı, Kronik Kitapevi, İstanbul.
- [16] Curtin, Jeremiah (1908), *The Mongols A History*, Little Brown and Company, Boston.
- [17] Cûzcânî, Minhâc-ı Sirâc (2016), *Tabakât-ı Nâsırî* (Moğol İstilasına Dair Kayıtlar), (Çev. Mustafa Uyar), Ötüken Yayınevi, İstanbul.
- [18] Cüveynî, Alaaddin Ata Melik (2013), *Tarih-i Cihan Güşa*, (Çev. Mürsel Öztürk), Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara.
- [19] d'Ohsson, A. Costantin (2008), *Moğol Tarihi*, (Çev. Bahadır Apaydın), Nesnel Yayınları, İstanbul.
- [20] de Rachewiltz, Igor (1981), "Some Remarks On Töregene's Edict of 1240", *Papers on Far Eastern History* (PFEH). (38-63)
- [21] de Rachewiltz, Igor (1999), "Was Töregene Qatun Ögedei's "Sixth Empress" ?", *East Asian History*, 17/18. (71-76)
- [22] Ebü'l Gazi Bahadır Han (2020), *Şecere-i Türki*, (Çev. Arif Acaloğlu), Selenge Yayınları, İstanbul.
- [23] el- Ömeri, Şihabeddin b. Fazlullah, *Mesâlikü'l Ebsâr* (Türkler Hakkında Gördüklerim ve Duyduklarım), (Çev. D. Ahsen Batur), 2. Baskı, Selenge Yayınevi, İstanbul.

- [24]Grousset, René (2020), *Stepler İmparatorluğu...*, (Çev. Halil İncalık), 3. Baskı, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara.
- [25]Gülensoy, Tuncer (1986), “Altan Topçı -II-”, *Belleten*, c. 50, sayı 196. (9-71)
- [26]Gülensoy, Tuncer ve Küçükler, Paki (2015), *Eski Türk- Moğol Kişileri Sözlüğü*, Bilge Kültür Sanat Yayınları, İstanbul.
- [27]İbn Bîbî (1941), *Anadolu Selçukî Devleti Tarihi*, (Çev. M. Nuri Gencosman), Uzun Yayınevi, Ankara.
- [28]İbnü’L- İbrî, Ebü’L- Ferec (2011), *Târîhu Muhtasari’d- Düvel*, (Çev. Şerafeddin Yaltkaya), Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara.
- [29]Kaya, Harun (2019), *Tevârîh-i Güzide Nusret- Nâme*, Ankara Üniversitesi, Ankara. (Yayınlanmamış Doktora Tezi).
- [30]Kazvinî, Hamdullah Müstevfî-yi (2018), *Târih-i Güzide*, (Çev. Mürsel Öztürk), Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara.
- [31]Kütük, Ahmet (2018), “Selçuklu Çağında Zehirle Suikast Üzerine Notlar”, *Tarih Okulu Dergisi (TOD)*, Sayı 37. (174-195) <http://dx.doi.org/10.14225/Joh1444>
- [32]Lane Poole, Stanley (1881), *Coins of the Mongols in the British Museum*, (Ed. Reginald Stuart Poole), Order the Trustees, London.
- [33]Özdemir, H. Ahmet (2011), “Modern Klandan İmparatorluğa Cengiz Han’ın Soy, Yetiştirdiği Ortam, Çocukluğu Kişiliği ve Yasası”, *Marife, Bahar*. (31-50)
- [34]Özgüdenli, Osman Gazi (2007), “Ögedey Han”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, c. 34, İstanbul.
- [35]Rashîd al-Dîn (1971), *The Successors of Genghis Khan*, (Çev. J. Andrew Boyle), Columbia University Press, New York & London.
- [36]Roux, Jean- Paul (2020), *Moğol İmparatorluğu Tarihi*, (Çev. Ayşe Bereket ve Aykut Kazancıgil), 2. Baskı, Dergâh Yayınları, İstanbul.
- [37]Spuler, Bertold (2011), *İran Moğolları*, (Çev. Cemal Köprülü), 3. Baskı, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara.
- [38]T’ang, Ch’i (1970), *Moğol Sülalesi Devrinde Türk ve İslam Dünyası ile Temasda Bulunan Şahsiyetler*, İstanbul Üniversitesi, İstanbul. (Yayınlanmamış Doktora Tezi).
- [39]Uyar, Mustafa (2021), *Cengiz İmparatorluğu Hakkında İlk Tarihi Kaynaklar: Meng Ta pei lu- Hei Ta shi lu*, (Çev. Ankhbayar Danuu), 2. Baskı, Ötüken Yayınevi, İstanbul.
- [40]Yazıcı, Özge (2018), *Cengizogullarında Kadın*, Karadeniz Teknik Üniversitesi, Trabzon. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi).

EKLER

Ek- 1: Töregene Hatun'un 1240 senesinde yayımladığı tebliğ

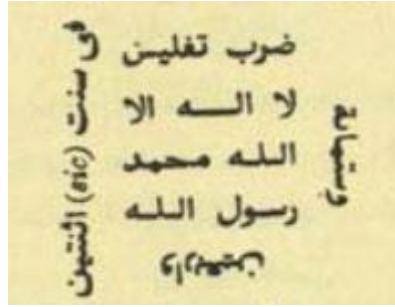
Kaynak: Rachewiltz, 1981, s. 38.

Ek- 2: Töregene Hatun'un H. 642/ M. 1244/5 tarihinde bastırıldığı gümüş para

Kaynak: <https://en.numista.com/catalogue/pieces295739.html>, Erişim: 23 Ağustos 2021.

Ek- 3: Töregene Hatun'un bastırıldığı paranın üzerindeki yazı

Kaynak: Stanley, 1881, s. 5.